

The Impact of the Zangezur Corridor on the Geopolitical Weight of Iran

Mostafa Ghaderi Hajat*

Assistant Professor, Department of Geopolitics, Faculty of Social Sciences, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Kamel Moniri

Assistant Professor, Faculty of Social Sciences, IRI Military Command
and Staff University, Tehran, Iran

Iraj Amirpur

Masters in Geopolitics, Faculty of Social Sciences, IRI Military
and Staff University, Tehran, Iran

(Date received: 28 September 2024 - Date approved: 17 March 2025)

Abstract

Introduction: To achieve greater geopolitical weight in the region, Iran has always been sensitive to developments in independent countries, especially the countries of the South Caucasus region, after the collapse of the Soviet Union. However, one important geopolitical area that emerged after the 44-day war in 2020 and that, if developed, would affect Iran's interests, is the Zangezur Corridor. The Zangezur Corridor is a key strategic space that provides the Republic of Azerbaijan with access to the Nakhchivan Autonomous Republic in accordance with Article 9 of the Moscow Tripartite Agreement. This access allows for the connection of Turkic-populated territories. The changing geopolitical

* Email: M.ghaderihajt@modares.ac.ir

conditions of today's world, especially after the outbreak of Russia's war with Ukraine, coupled with energy challenges in Europe and global geoeconomic imperatives, make this key piece essential and significant.

Research question: What are the impacts of the construction of the Zangezur Corridor and what impact does it have on Iran's geopolitical weight?

Research hypothesis: It seems that the construction of the Zangezur Corridor in Syunik Province will have consequences for Iran in the political, economic and military sectors.

Methodology: This article is of an applied type with a qualitative methodology and descriptive-analytical approach, conducted through a targeted snowball interview. In this process, the main themes of this article were analyzed using the content and graphs were extracted using Max QDA software. The statistical population includes experts who have sufficient knowledge of issues related to the Karabakh war and the Zangezur Corridor and have the necessary knowledge of its status and activities. The sample size is 11 commanders, professors of military and civilian universities, specialists and experts in the field of geopolitics and international relations.

Results and discussion: The Zangezur Corridor is a project whose geopolitical and geostrategic importance was highlighted years ago, even before the conflict began in 2020. In addition to regional countries, trans-regional powers have also acknowledged the importance and role of this corridor. For example, in 2012, the US Strategic Intelligence Publishing Company prepared a report on this subject. The report stated that whoever controls this Corridor could increase Turkiye's geopolitical sphere of influence in Anatolia and Russia's sphere of influence in the Caucasus and gain influence in the region. With the outbreak of the conflict between the Republic of Azerbaijan and Armenia in 2020, the Iranian government responded positively to the annexation of the Karabakh region to the Republic of Azerbaijan in its political strategy but announced its opposition to the

establishment of the Zangezur corridor in the Syunik province of Armenia to establish a land connection between the Republic of Azerbaijan and Nakhchivan. In a meeting with Turkish President Erdogan, the Iranian supreme leader announced that Iran will not allow the thousands-year-old border between Iran and Armenia to be cut or closed. Based on the research and interviews with academic and military experts in this field, the construction of the Zangezur Corridor is directly related to the weakening of Iran's geopolitical weight. The geopolitical effect of the construction of this Corridor is the cutting of international borders, which is not in Iran's interest. Given that the main nature of this corridor is to connect the main territory of the Republic of Azerbaijan to the Nakhchivan region, and the first effect of this corridor is to cut the border between Iran and Armenia in terms of neighborhood, if Iran's communication routes with Armenia are blocked, Iran's dependence on the Republic of Azerbaijan in terms of communication routes with the Caucasus region will increase. This will further strengthen the alliance between Turkiye and the Republic of Azerbaijan and prevent Iran from playing a strategic role in the geopolitical region of the Caucasus and Anatolia and these conditions will create the basis for the encirclement of Iran by some extra-regional countries, including Israel. Also, after the construction of this Corridor, the Republic of Azerbaijan will become an ideal location for gathering strategic information for Israeli espionage purposes.

Conclusion: The construction of the Zangezur Corridor under the ownership of the Republic of Azerbaijan will pave the way for a change in the geopolitical situation of the region and the presence of regional and trans-regional powers, while at the same time reducing Iran's geopolitical weight. The findings of the article indicate that this Corridor, due to changes in international borders, will reduce the Republic of Azerbaijan's dependence on Iran, increase identity conflicts and weaken Iran on the East-West axis. In the economic sector, it weakens and eliminates energy transmission, and Iran's transportation routes will be monopolized by Turkiye and the Republic of Azerbaijan, which will result in Iran's dependence on these countries. Overall, this reduces the

importance of the corridor for Iran. In the military sector, strengthening military ties between the Republic of Azerbaijan and Türkiye will facilitate the growth and spread of ethnocentrism among the Republic of Azerbaijani speakers, which will easily arouse Iranian security sensitivities. This issue could also fuel concerns related to issues such as Pan-Turkism, separatist movements, the transfer of Israeli intelligence-security forces and weapons to the Republic of Azerbaijan via Türkiye and Israel can implement the same model that Iran implemented in the Axis of Resistance in West Asia in this region.

Keyword : Geopolitical Weight, South Caucasus, Zangezur Corridor, Iran, The Republic of Azerbaijan.

تأثیر راه‌گذر زنگه‌زور بر وزن ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

مصطفی قادری حاجت ۱

استادیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

کامل منبری

استادیار گروه ژئوپلیتیک، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران.

ایرج امیرپور

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ژئوپلیتیک، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷)

چکیده

پس از درگیری جمهوری آذربایجان و ارمنستان، راه‌گذر زنگه‌زور به‌عنوان فضایی اصلی و راهبردی مطرح شد که بنا بر بند ۹ توافق سه‌جانبه در مسکو، به جمهوری آذربایجان اجازه دسترسی به جمهوری خودمختار نخجوان را می‌دهد. متأثر از این دسترسی، امکان پیوسته‌کردن سرزمین‌های ترک‌نشین فراهم می‌شود. در این نوشتار با واکاوی تأثیرهای راه‌گذر زنگه‌زور، به این پرسش پاسخ می‌دهیم که چگونه این راه‌گذر بر وزن ژئوپلیتیکی ایران تأثیر می‌گذارد؟ یافته‌های نوشتار نشان می‌دهد که با در نظر گرفتن جایگاه راهبردی راه‌گذر زنگه‌زور، اجرایی‌شدن این راه‌گذر در استان سیونیک ارمنستان، در میان‌مدت و بلندمدت پیامدهای سیاسی، اقتصادی و امنیتی نظامی برای ایران دارد که به‌دلیل تأثیر ژئوپلیتیکی و کنشگری بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، موجب تهدید منافع ایران و کاهش وزن ژئوپلیتیکی آن می‌شود. از جنبه نظری این راه‌گذر، سبب ائتلاف نظامی ترکیه و جمهوری آذربایجان، اتحادهای اقتصادی بدون حضور ایران و تقویت سازمان کشورهای ترک‌زبان می‌شود که می‌توان بر اساس نظریه منطقه‌گرایی آن‌را بررسی کرد. در این نوشتار با روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی، داده‌های کتابخانه‌ای را تجزیه و تحلیل می‌کنیم.

واژگان اصلی: وزن ژئوپلیتیکی، قفقاز جنوبی، راه‌گذر زنگه‌زور، ایران، جمهوری آذربایجان.

مقدمه

پیوندهای تاریخی، فرهنگی و مرزهای طولانی همواره ایران را به‌عنوان بازیگری پرنفوذ در قفقاز جنوبی معرفی می‌کند. اهمیت ژئواستراتژیک قفقاز جنوبی در ساختار نظام بین‌الملل و به‌ویژه ژئوپلیتیک متحول اوراسیا، همواره جنگ و درگیری را به بخشی از تاریخ پرفرازونشیب رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در این منطقه تبدیل کرده است (Golmohammadi and Azizi, 2022: 294). بحران قره‌باغ از قدیمی‌ترین درگیری‌های منطقه قفقاز جنوبی است که امنیت این منطقه را نیز تهدید می‌کند (Valizadeh & Erfani, 2024: 396). منطقه قفقاز جنوبی بعد از استقلال همواره صحنه درگیری جمهوری آذربایجان و ارمنستان بر سر مالکیت قره‌باغ بوده است. این درگیری نه‌تنها قفقاز جنوبی را با بحران روبه‌رو کرده است، بلکه در سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تأثیر گذاشته و زمینه ورود برخی قدرت‌های فرامنطقه‌ای را نیز فراهم کرده است که می‌توان به حضور اسرائیل در جمهوری آذربایجان و حضور فراگیر آمریکا و ناتو اشاره کرد. حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای در این منطقه برای ایران تهدید امنیتی و سیاسی ایجاد می‌کند.

برای نمونه، اسرائیل به‌شکل فعالیت‌های عمرانی و کشاورزی در قالب طرح موشاو به فعالیت‌های اطلاعاتی در کنار مرز ایران اقدام می‌کند (Refat Nejad and Others, 2016: 143). پایان جنگ دوم و به‌ویژه سوم قره‌باغ برای جنوب قفقاز مسیری بی‌بازگشت ترسیم کرد و نشان داد تغییرهایی اساسی در معادله‌های منطقه قفقاز جنوبی رخ داده است. تحول‌های بعد از جنگ قره‌باغ در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳ بر منافع ایران به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین قدرت‌های قفقاز جنوبی تأثیرهای فراوانی گذاشته است (Pourahmadi Meibodi, and Feizollahi, 2024: 79). ایران برای رسیدن به وزن ژئوپلیتیکی بالاتر در منطقه، همواره نسبت به تحول‌های کشورهای استقلال‌یافته، به‌ویژه کشورهای منطقه قفقاز جنوبی در نتیجه فروپاشی اتحاد شوروی حساس بوده است. راه‌گذر زنگه‌زور از مناطقی است که از نظر ژئوپلیتیکی اهمیت دارد و پس از جنگ ۴۴ روزه سال ۲۰۲۰ مطرح شد و منافع ایران را زیر تأثیر قرار می‌دهد.

شرایط ژئوپلیتیکی در حال تغییر جهان امروز، به‌ویژه پس از شروع جنگ روسیه با اوکراین، چالش‌های انرژی در اروپا و ضرورت‌های ژئواکونومیک جهانی، این طرح را از ضرورت و اهمیت برخوردار کرده است. در درگیری‌های اخیر در این منطقه که به احتمال زیاد در آینده هم شاهد آن خواهیم بود، در صورتی که این راه‌گذر از سرزمین جمهوری آذربایجان به نخجوان بر اساس طرح گوبل ایجاد شود، ایران با چالش ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی، از جمله قطع ارتباط زمینی با ارمنستان روبه‌رو می‌شود. در پی آن، موقعیت ایران در طرح‌های راه‌گذری منطقه تضعیف و بازار بزرگ اتحادیه اوراسیایی از دست می‌رود. همچنین موجب ارتباط جمهوری آذربایجان و ترکیه و تشکیل قطب قدرت جدید در همسایگی ایران می‌شود که ایجاد ترکستان بزرگ و اتصال

زمینی ترکیه به کشورهای ترک‌زبان آسیای مرکزی را به همراه دارد که یکی از آثار آن، کنار گذاشته‌شدن ایران از معادله‌های حمل‌ونقل کالا و انرژی در این منطقه است.

علاوه بر این سبب تشدید احساسات ملی‌گرایی جمهوری آذربایجان ایران و ایجاد شکاف در بهره‌برداری ایران از ظرفیت‌های تمدنی فرهنگی، تاریخی و زبانی مشترک خود با قفقاز و آسیای مرکزی می‌شود. همچنین ایران را به دلیل ایجاد مقرها و مراکزهای مخفی اسرائیل در این منطقه در معرض تهدید و بی‌ثباتی امنیتی قرار می‌دهد. با توجه به هم‌مرز بودن ایران با ارمنستان، در این نوشتار می‌خواهیم با رویکرد توصیفی تحلیلی، تأثیر راه‌گذر زنگه‌زور بر وزن ژئوپلیتیکی ایران را ارزیابی کنیم و در پی پاسخ این پرسش هستیم که آثار ساخت این راه‌گذر چیست و چگونه بر وزن ژئوپلیتیکی ایران تأثیر می‌گذارد؟

پیشینه پژوهش

اماروا^۱ (۲۰۲۴) در مقاله «چشم‌انداز راه‌گذر زنگه‌زور برای آسیای مرکزی» می‌نویسد که راه‌اندازی مسیر زنگه‌زور به‌طور کامل منافع ژئواکونومیک کشورهای آسیای مرکزی را که جزو اولین کشورهای بودند که از این ابتکار حمایت کردند، برآورده می‌کند. برای نمونه، ازبکستان در مورد زنگه‌زور اعلام حمایت کرده است. با توجه به اولویت‌بندی تاشکند برای حمل‌ونقل از مسیر خزر در تجارت با کشورهای قفقاز جنوبی، ترکیه و اتحادیه اروپا، همچنین کوتاه‌کردن راه‌گذر میانی، سود مناسبی را در قالب کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل و تجارت فراهم می‌کند. کتنچی^۲ (۲۰۲۲) در مقاله «اهمیت پیاده‌سازی راه‌گذر زنگه‌زور برای منطقه» می‌نویسد که راه‌گذر زنگه‌زور در منطقه‌ای قرار دارد که برای چندین کشور از جمله ایران، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، روسیه و ترکیه حساسیت دارد. در صورت اجرای مؤثر مسیری که از راه خزر و ترکیه میان آسیای مرکزی و اروپا در جریان است، دسترسی با سهولت انجام می‌شود. بنابراین افزایش حجم تجارت ترکیه نه‌تنها با جمهوری آذربایجان، بلکه با کل منطقه خاورمیانه خواهد بود. همچنین روابط لجستیکی و سیاسی دولت ترکیه تقویت می‌شود.

به باور گاولیچک^۳ و اسکندراف^۴ (۲۰۲۳) در مقاله «راه‌گذر زنگه‌زور به‌عنوان بخشی از مسیر حمل‌ونقل جهانی»، گشایش این راه‌گذر شریانی جدید از شبکه حمل‌ونقل میان اروپا و آسیا ایجاد می‌کند که بر روابط اقتصادی و تجاری غرب و شرق و در میان کشورهای منطقه تأثیر مثبتی دارد. در این میان اگر ارمنستان به همکاری منطقه‌ای تمایل داشته باشد، ممکن است شاخص‌های مثبتی را در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی راه‌گذر زنگه‌زور تجربه

1. Umarova

2. ketenci

3. Gawliczek

4. Iskandarov

کند. برای نمونه، می‌تواند از این فرصت برای بیرون‌آمدن از انزوای اقتصادی و توسعه اقتصادی بهره‌بردار. همچنین این راه‌گذر طرح بزرگی است برای ایجاد ظرفیت واقعی صلح طولانی.

رشیدی (۱۴۰۲) در مقاله «راه‌گذر میانی و منافع ایران در قفقاز جنوبی» می‌نویسد ایجاد راه‌گذر زنگه‌زور در خاک ارمنستان بنا بر برنامه‌های اعلام‌شده از سوی محور جمهوری آذربایجان و ترکیه، می‌تواند توازن منطقه‌ای قدرت را به زیان ایران تغییر دهد. پیشبرد این طرح، تهدیدی اقتصادی و امنیتی علیه منافع ژئوپلیتیک ایران برآورد می‌شود. موسوی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله «ایران در آستانه یک تقاطع ژئوپلیتیک، چالش‌های ناشی از سناریوی محتمل راه‌گذر زنگه‌زور» می‌گویند راه‌گذر زنگه‌زور به‌عنوان چالشی ژئوپلیتیکی می‌تواند در آینده کانون بحران‌های ژئوپلیتیکی، ژئوتباطی، قومیتی، هیدروپلیتیکی و ژئواکونومیکی برای ایران باشد.

صادقیان (۱۴۰۲) در مقاله «راه‌گذر زنگه‌زور مبارزه مستقیم؛ تعامل‌های چندجانبه» ضمن بیان اینکه ساخت راه‌گذر زنگه‌زور منافع ایران و معادله‌های انرژی و مسیر حمل‌ونقلی منطقه قفقاز جنوبی را زیر تأثیر قرار می‌دهد می‌نویسد به‌منظور جلوگیری از شکل‌گیری راه‌گذر زنگه‌زور با در نظر گرفتن همه تحولات و معادله‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بهتر است، ارتباطات و عضویت در معادله‌های دوجانبه تقویت شود. تحقق مدل همکاری ۳+۳ از راه‌کارهایی است که می‌تواند در این زمینه مؤثر باشد. همچنین گفت‌وگوی دوجانبه یا چندجانبه در مورد چگونگی ساخت راه‌گذر به‌شکلی که مرز ایران و ارمنستان قطع نشود، باید در اولویت مذاکرات مسئولان سیاست خارجی ایران با جمهوری آذربایجان و دیگر کشورهای منطقه باشد. نواختی‌مقدم (۱۴۰۲) در مقاله «تأثیر راه‌گذر زنگه‌زور بر امنیت منطقه‌ای و منافع جمهوری اسلامی ایران» می‌گوید ایجاد این راه‌گذر و در پی آن، تغییرهای ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک می‌تواند جمهوری اسلامی ایران را با چالش‌ها و فرصت‌هایی روبه‌رو کند که به‌نظر می‌رسد چالش‌های امنیتی آن بیشتر از فرصت‌هایش باشد.

موضوع راه‌گذر زنگه‌زور بعد از درگیری جمهوری آذربایجان و ارمنستان در جنگ ۴۴ روزه از مباحث اصلی ژئوپلیتیک ایران است. مقاله‌هایی که آوردیم، بحث‌های اقتصادی و ژئوپلیتیکی ساخت این راه‌گذر را مطرح کرده‌اند، ولی تمرکز این نوشتار با آن‌ها متفاوت است. ما تلاش می‌کنیم جنبه‌های نظامی، سیاسی و اقتصادی، اجرایی شدن راه‌گذر زنگه‌زور در استان سیونیک را به‌طور همه‌جانبه بررسی و تجزیه و تحلیل کنیم.

چارچوب نظری و مفهومی پژوهش

منطقه‌گرایی پس از پایان جنگ جهانی دوم و در دوران جنگ سرد به‌منظور ایجاد ثبات اقتصادی، افزایش ثبات منطقه‌ای و افزایش نفوذ سیاسی پدید آمد که از نظر لغوی به معنای منطقه و گرایش و باور ترکیب‌شده و نوعی

گرایش سیاسی اقتصادی و بیانگر انتقال قدرت از بازیگران بزرگ به متوسط و حتی کوچک است. منطقه‌گرایی^۱ به‌طور معمول به سه صورت نمود می‌یابد: نخست، سامانه‌های اتحاد نظامی مانند ناتو. دوم، اتحادیه‌های اقتصادی مانند اتحادیه اروپا. سوم، گروه‌بندی‌های سیاسی مانند اتحادیه عرب (Sarparast and Zahedi, 2024: 388). از نظر اندیشمندان مکتب کپنهاگ «امنیت منطقه‌ای» نظام امنیتی است که کشورها در آن، نخست، دغدغه امنیتی مشابهی دارند. دوم، از نظر تاریخی و جغرافیایی و فرهنگی خاطره‌ها یا سرنوشت به‌نسبت مشترکی دارند و واحدهای تشکیل‌دهنده آن بر اساس نگرانی‌ها، با درک و برداشت یکسان از تهدیدها، برای تأمین امنیت و حفظ خود به قواعد و سازوکارهای مشخصی رضایت می‌دهند (Abdullah Khani, 2020: 119).

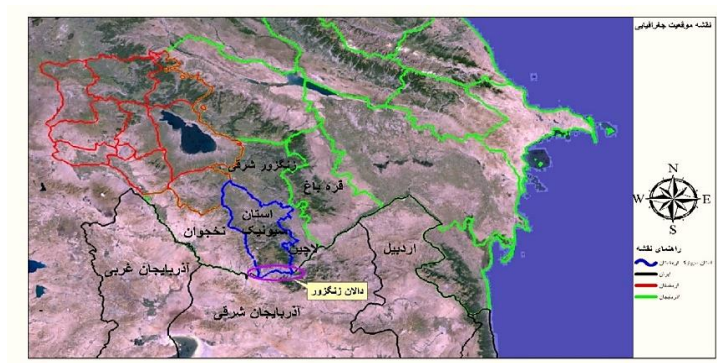
در بررسی روند تحول‌های امنیتی در منطقه قفقاز جنوبی شاهدیم که به موازات افزایش توانایی نظامی جمهوری آذربایجان، احساس نگرانی و ناامنی در ارمنستان تشدید می‌شود. در نتیجه، برآیند این تحول‌ها نشان می‌دهد که با وجود وابستگی متقابل امنیتی میان واحدهای منطقه، غلبه بُعد منفی این وابستگی موجب شده است این منطقه نتواند روندهای امنیتی همکاری‌جویانه را در قالب نظام امنیت منطقه‌ای در دو دهه اخیر تجربه کند. با توجه به نظریه منطقه‌گرایی، راه‌گذر زنگه‌زور را به‌دلیل اینکه به ائتلاف نظامی ترکیه و جمهوری آذربایجان، اتحادیه‌های یکپارچه اقتصادی بدون حضور ایران و تقویت سازمان کشورهای ترک‌زبان منجر می‌شود، می‌توان در زیرمجموعه نظریه منطقه‌گرایی بررسی کرد.

وزن ژئوپلیتیکی عبارت است از سنگینی نیروها و عوامل مثبت و منفی مؤثر در قدرت ملی یک کشور. در واقع وزن ژئوپلیتیکی موقعیت یک کشور یا جایگاه آن را در سیستم ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی نشان می‌دهد. بنابراین هر قدر وزن ژئوپلیتیکی کشورها بیشتر باشد، فرصت‌های جدیدی برای اثرگذاری در رفتارها و تصمیم‌ها در مقیاس‌های مختلف فراهم می‌کند و کشور می‌تواند نقش محوری خود را بازی کند (Motaghi and Others, 2019: 220).

پل ای گوبل در سال ۱۹۹۲ موضوع زنگه‌زور را مطرح کرد و پیشنهاد تبادل سرزمینی میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان را داد که جمهوری آذربایجان قره‌باغ را ترک خواهد کرد. در برابر، ارمنستان راه‌گذر جنوبی زنگه‌زور را که متصل‌کننده جمهوری نخجوان به جمهوری آذربایجان است، از دست خواهد داد. اما این طرح به‌دلیل مقاومت شدید هر دو استان در مورد تبادل سرزمین‌ها پیش نرفت. همین‌طور در سال ۲۰۲۰ در پایان جنگ دوم قره‌باغ، بنا بر توافق‌نامه ۹ نوامبر در ماده ۹ دوباره مطرح شد. بر پایه این قرارداد، سرویس امنیت فدرال روسیه مسئول نظارت بر ارتباطات و حمل‌ونقل است. این مسیر به‌عنوان مهم‌ترین راه حمل‌ونقل زمینی در منطقه قفقاز جنوبی، بعد از جنگ ۲۰۲۰ شناخته شده و سبب حساسیت در میان کشورهای منطقه، از جمله ایران شده است (LaVerina, 2022: 3). شکل ۱، موقعیت راه‌گذر زنگه‌زور را در استان سیونیک نشان می‌دهد.

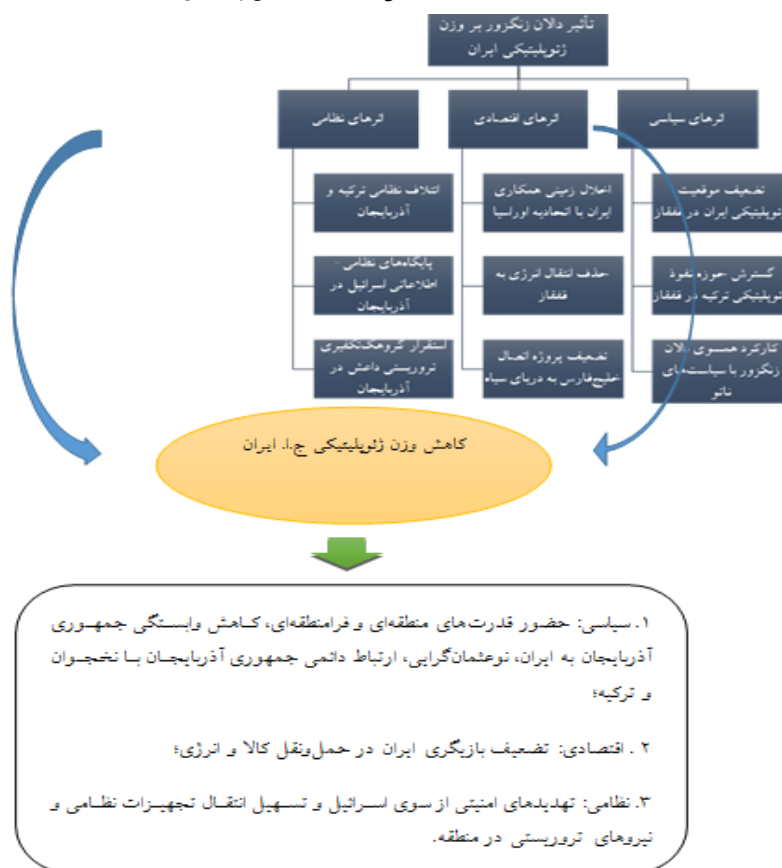
^۱. Regionalism

شکل ۱. موقعیت راه‌گذر زنگه‌زور در استان سیونیک

Source: Authors

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش

Source: Authors

روش‌شناسی

این نوشتار از نوع کیفی با رویکرد توصیفی تحلیلی است. با مصاحبه هدفمند گلوله برفی انجام شده است. در فرایند پژوهش داده‌های اساسی این نوشتار تجزیه و تحلیل شده و با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا^۱، شکل‌هایی استخراج شده است. جامعه آماری کارشناسان خبره و صاحب‌نظری هستند که از مسائل جنگ قره‌باغ و راه‌گذر زنگه‌زور آگاهی کافی و از وضعیت و فعالیت‌ها اطلاع لازم را دارند. حجم نمونه ۱۱ نفر از فرماندهان، استادان دانشگاه‌های نظامی و غیرنظامی و کارشناسان خبره در حوزه ژئوپلیتیک و روابط بین‌الملل است.

تأثیر راه‌گذر زنگه‌زور

راه‌گذر زنگه‌زور طرحی است که سال‌های گذشته حتی پیش از شروع درگیری در سال ۲۰۲۰ به اهمیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی آن اشاره شده بود. علاوه بر کشورهای منطقه، قدرت‌های فرامنطقه‌ای نیز اهمیت و نقش این راه‌گذر را مطرح کرده بودند. برای نمونه، در سال ۲۰۱۲ شرکت انتشارات اطلاعات راهبردی ایالات متحده آمریکا گزارشی در این مورد ارائه کرد. در این گزارش آمده بود هر که راه‌گذر زنگه‌زور را کنترل کند، می‌تواند قدرت را به حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی ترکیه در آناتولی و حوزه نفوذ روسیه در قفقاز وارد کند و در این منطقه کنشگری کند (Chedia, 2024: 4).

از سوی دیگر، رویدادهای این منطقه مانند بحران اوکراین و سیاست‌های تحریمی غرب علیه روسیه، اهمیت این طرح را دوچندان کرده و سبب شده است ترکیه و روسیه در این طرح نقش اصلی را داشته باشند. همچنین آن‌ها مانع دخالت و نفوذ دیگر قدرت‌ها در این حوزه ژئوپلیتیکی، از جمله ایران می‌شوند که سبب کاهش کنشگری ایران در منطقه می‌شود. این کشور در میان‌مدت و بلندمدت وزن ژئوپلیتیکی خود را در رقابت با قدرت‌های منطقه‌ای از دست می‌دهد. با شروع درگیری میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان در سال ۲۰۲۰، دولت ایران در راهبرد سیاسی خود، به پیوسته‌سازی منطقه قره‌باغ به جمهوری آذربایجان واکنشی مثبت داشت. اما ایران مخالفت خود را نیز با ایجاد راه‌گذر زنگه‌زور در استان سیونیک ارمنستان برای ایجاد ارتباط زمینی میان جمهوری آذربایجان و نخجوان اعلام کرد. رهبر ایران در دیدار با اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه اعلام کردند ایران اجازه نخواهد داد مرز ایران و ارمنستان که سابقه‌ای کهن و چند هزارساله دارد قطع یا مسدود شود، زیرا این طرح را تهدیدی برای گسترش و نفوذ پان‌ترک‌گرایی در منطقه از سوی ترکیه می‌داند که عضو ناتو است.

^۱. MAXQDA

در ایران بسیاری از تحلیلگران سیاسی می‌گویند طرح راه‌گذر زنگه‌زور ابتکار جمهوری آذربایجان و ترکیه است که اتحادیه اروپا و اسرائیل از آن حمایت می‌کنند (Chedia, 2024: 11). ساخت این راه‌گذر سبب کاهش اهمیت ژئوپلیتیکی ایران و در مقابل سبب افزایش وزن ژئوپلیتیکی ترکیه، رقیب منطقه‌ای ایران می‌شود و به ارتباط کشورهای ترک آسیای مرکزی و قفقاز منجر خواهد شد (Koch, 2023: 4-6). گذرگاه زمینی اتصال جمهوری آذربایجان با نخجوان، گذرگاه مغری است که ترکیه نیز برای ساخت آن اعلام آمادگی کرده است. ترکیه به موجب این راه‌برد، پس از ساخت راه‌گذر زنگه‌زور تلاش خواهد کرد افق‌های جدیدی را برای خود با هدف نفوذ منطقه‌ای و بین‌المللی با کمک متغیرهای ارتباطی در رویکردهای سیاسی، انرژی و اقتصادی تبیین کند. برخی از کارشناسان اقتصادی معتقدند ساخت راه‌گذر زنگه‌زور، برتری‌های اقتصادی و مسیر حمل‌ونقلی ایران را در راه‌گذر شرقی غربی و شمالی جنوبی از میان می‌برد (Navakhti-Moghadam and Others, 2023: 13).

ارمنستان از نظر مسیر حمل‌ونقلی ارمنستان برای ایران اهمیت دارد. این مسئله را با توجه به گفته‌های شوارش کوچاریان، معاون وزیر خارجه ارمنستان بهتر می‌توان درک کرد. او می‌گوید برای ایران مسیرهای متفاوتی برای رسیدن به اروپا وجود دارد، از جمله مسیر جمهوری آذربایجان و ترکیه، اما مسیر ارمنستان به اروپا کوتاه‌تر از جمهوری آذربایجان است. همچنین حمل‌ونقل زمینی به اروپا و دریای سیاه از مسیر ارمنستان نسبت به جمهوری آذربایجان ارزان‌تر است (Novakhti-Moghadam and Others, 2023: 14). دید امنیتی داشتن به راه‌گذر زنگه‌زور سبب مغفول ماندن و توجه اندک به ابعاد اقتصادی این راه‌گذر شده است. پیش‌بینی و تشخیص پیامدهای این راه‌گذر برای ایران در گرو نگرش کلی و در نظر گرفتن ابعاد ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک آن است. با توجه به اینکه مهم‌ترین بخش صادرات جمهوری آذربایجان و کشورهای آسیای مرکزی انرژی و مواد خام است، بررسی نقش احتمالی راه‌گذر زنگه‌زور در ژئواکونومی انرژی و نیز موقعیت ایران در این حوزه اهمیت دارد.

بر اساس گزارش سازمان اوپک، جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۲، ۴۴۱ میلیون ۳۳۳ هزار بشکه نفت خام و ۲۲،۶ میلیارد مترمکعب گاز صادر کرده است (Iran, 2023: 5-6). راه‌گذر زنگه‌زور از دیدگاه ژئوپلیتیک انرژی، ایران را در زمینه‌های مختلف زیر تأثیر قرار می‌دهد و می‌تواند منافع ایران در منطقه قفقاز را در بلندمدت به چالش بکشد. از جمله این چالش‌ها عبارت‌اند از: ۱. معاوضه گاز جمهوری آذربایجان به نخجوان از فضای سرزمینی ایران از راه خط لوله سلماس و نخجوان (Azami and Others, 2015: 82). ۲. صادرات انرژی از ایران به ارمنستان و برعکس. براساس گزارش سازمان بین‌المللی انرژی در سال ۲۰۲۰، صادرات گاز ایران به ارمنستان تقریباً ۰/۳۹ میلیارد مترمکعب بوده است که با حجم تعیین‌شده خط لوله فاصله زیادی دارد. در برابر دو خط انتقال برق ۲۲۰ کیلوواتی از جنوب این کشور امکان انتقال به ایران را فراهم کرده است. این انتقال در صورت ایجاد خطوط انتقال ۴۰۰ کیلوواتی، امکان انتقال حدود ۵ هزار مگاوات برق به ایران را فراهم خواهد کرد (Mushfeq, 2022: 23-24). ساخت راه‌گذر زنگه‌زور در میان‌مدت و بلندمدت می‌تواند برای ایران پیامدهای منفی نظامی به همراه داشته باشد.

این طرح موجب قطع ارتباط مستقیم ایران با ارمنستان می‌شود و با اتصال نخجوان به سرزمین اصلی جمهوری آذربایجان، امنیت مرزهای شمال غربی ایران را در معرض تهدیدهای جاسوسی و اطلاعاتی قرار می‌دهد. ایران و جمهوری آذربایجان، پس از استقلال، همواره به دلیل‌های مختلف با هم در تنش بوده‌اند.

دلایل تنش ایران و جمهوری آذربایجان را می‌توان به این چهار بخش تقسیم کرد:

۱. ژئوپلیتیک: یکپارچه‌نبودن سرزمین جمهوری آذربایجان و محصوربودن آن در خشکی که راه‌گذر زنگه‌زور در دسته ژئوپلیتیکی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.
۲. ایدئولوژیک: آرمان جمهوری آذربایجان بزرگ و صدور ارزش‌های شیعی. در چند سال اخیر شاهد سرکوب شیعیان جمهوری آذربایجان توسط دولت مرکزی بوده‌ایم.
۳. ژئواستراتژیک: تمایل جمهوری آذربایجان به ناتو و ایالات متحد و قراردادهای نظامی با اسرائیل و دادن پایگاه‌های امنیتی اطلاعاتی به این کشور در کنار مرزهای ایران برای انجام فعالیت‌های جاسوسی و خرابکاری.
۴. ژئواکونومیک: موضوع تعیین‌نشدن نظام حقوقی دریای خزر است. آخرین توافق در مورد دریای خزر به سال ۲۰۱۸ قزاقستان برمی‌گردد. براساس این توافق، دریای خزر بر مبنای مناطق ملی تقسیم شد. در شرایط کنونی کمترین میزان حقوقی دریای خزر متعلق به ایران است (Kirimipour, 2016: 51-65). با این شرایط، امنیت ملی ایران در حوزه جغرافیای ارمنستان و در نگاه کلی در حوزه ژئوپلیتیک قفقاز وارد نوعی رقابت با ترکیه، اسرائیل و قدرت‌های دیگر شده است.

تجزیه و تحلیل نوشتار حاضر به روش کیفی است. پس از پاسخ مصاحبه‌شوندگان به پرسش‌های نوشتار، با روش تحلیل محتوای رمزهای باز استخراج‌شده تأثیر راه‌گذر زنگه‌زور بر وزن ژئوپلیتیکی ایران را بررسی و تحلیل و با نرم‌افزار مکس کیودا شکل‌هایی کشیده شد.

آثار سیاسی ساخت راه‌گذر زنگه‌زور

الف) تضعیف موقعیت ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز: با توجه به همسایگی ایران با حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی، طرح‌ریزی سیاست‌های جمهوری آذربایجان در رابطه با این راه‌گذر به سود ایران نیست. مهم‌ترین اثر ژئوپلیتیکی ساخت راه‌گذر زنگه‌زور قطع مرز بین‌المللی ایران و ارمنستان است که موجب مسدودشدن مسیر زمینی هزارساله به اروپا و دریای سیاه می‌شود و ایران را دچار انزوای ژئوپلیتیکی و در راه‌گذر شرقی غربی تضعیف می‌کند (Koch, 2023: 3). در شرایط کنونی، جمهوری آذربایجان از راه‌گذر زنگه‌زور به‌عنوان راهبردی برای افزایش امنیت و اتصال خود به نخجوان و ترکیه استفاده می‌کند که سبب تضعیف موقعیت و جایگاه ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز

می‌شود. در برابر، جایگاه ژئوپلیتیکی همسایگان ایران مانند ترکیه و جمهوری آذربایجان را در موقعیت برتر قرار می‌دهد. بنابراین همان عامل اصلی که به تضعیف موقعیت ژئوپلیتیکی ایران منجر خواهد شد، به همان کاهش وابستگی جمهوری آذربایجان به قلمروی جغرافیایی ایران برای ارتباط با نخجوان برمی‌گردد که این شاید اولین و مهم‌ترین بخش ژئوپلیتیکی ساخت راه‌گذر زنگه‌زور در استان سیونیک باشد (Ketenci, 2022: 11). این ارتباط‌گیری به تقویت روابط و افزایش روابط هویتی نخجوان و جمهوری آذربایجان منجر می‌شود که در مرحله نخست، می‌تواند در میان‌مدت بخش آذری‌نشین کشور را از نظر هویتی زیر تأثیر قرار دهد. این موضوع برای ایران پیامدهای امنیتی اطلاعاتی به همراه دارد و ضریب امنیتی کشور را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی وزن ژئوپلیتیکی کاهش می‌دهد.

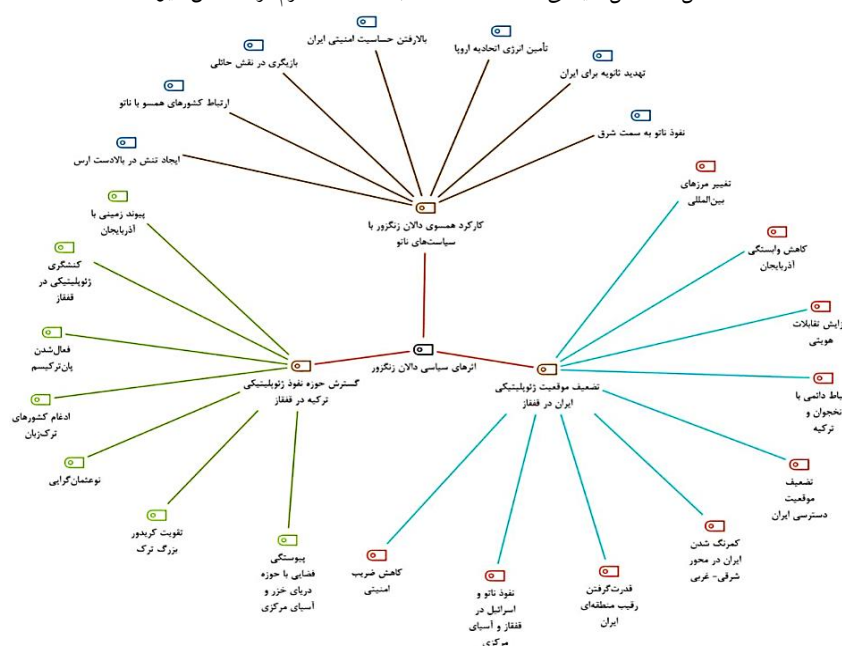
ب) **گسترش حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی ترکیه در قفقاز:** با توجه به رویدادهای جنگ دوم قره‌باغ، ترکیه مهم‌ترین پشتیبان جمهوری آذربایجان از نظر هویتی، سیاسی و نظامی است. در برابر، جمهوری آذربایجان هم با استفاده از کارت زنگه‌زور توانسته است ترکیه را در معادله‌های قدرت در منطقه به‌عنوان هم‌پیمان راهبردی خود نگاه‌دارد. با در نظر گرفتن نفوذ سیاسی و ژئوپلیتیکی ترکیه با ساخت راه‌گذر زنگه‌زور، پیوستگی فضایی خود با کشورهای قفقاز جنوبی از جمله دو بخش خاک جمهوری آذربایجان و در پی آن از مسیر دریای خزر با کشورهای آسیای مرکزی تا شرق چین یعنی تا ترکستان (محل سکونت اویغورها) را به وجود می‌آورد. در نگاهی کلی‌تر ساخت این راه‌گذر، زمینه را برای تقویت روابط ترکیه با کشورهای ترک‌زبان روی کمر بند ترک فراهم می‌کند. مهم‌ترین مانع سیاسی این کمر بند از میان‌بردن پیوستگی فضایی ایجاد شده در سرزمین ارمنستان است (Kakaei, 2023: 5). راه‌گذر زنگه‌زور برای ترکیه نقش راهبردی دارد، زیرا موقعیت این کشور بر مبنای آیین خود نوع‌مانی‌گرایی تقویت خواهد شد. ساخت این راه‌گذر، موجب تقویت سازمان کشورهای ترک‌زبان و پان‌ترک‌گرایی در منطقه می‌شود، در این صورت ایران چه از نظر هویتی و چه از نظر امنیتی به‌شدت در شمال‌غربی آسیب خواهد دید (Tumar, 2023: 6).

ج) **کارکرد هم‌سویی راه‌گذر زنگه‌زور با سیاست‌های ناتو:** یکی از هدف‌های ناتو گسترش حوزه نفوذ به‌سوی شرق است. ساخت این راه‌گذر را می‌توان به‌عنوان طرح دوم در راستای این راهبرد در نظر گرفت. برخی از تحلیلگران داخلی، راه‌گذر زنگه‌زور را راه‌گذر تورانی یا ناتو توصیف می‌کنند (Koolae and Rashidi, 2024: 5). به‌طور کلی ارتباط ترکیه از مسیر این راه‌گذر با خاک جمهوری آذربایجان به‌نوعی در گستره وسیع‌تر سبب حوزه نفوذ ناتو می‌شود. به‌رحال ترکیه عضو ناتو است و از این راه ناتو به‌واسطه عضو خود می‌تواند نفوذش را در قفقاز گسترش دهد و با گسترش این حوزه نفوذ فراتر از منطقه قفقاز، دامنه نفوذش را در آسیای مرکزی ارتقا دهد و بتواند حلقه محاصره روسیه را تکمیل کند.

اگر با دید مثبت به این قضیه نگاه شود، تهدید اولیه می‌تواند برای روسیه و شاید چین باشد و برای ایران تهدید دوم قرار می‌گیرد. در جریان تحولات جنگ قره‌باغ برژینسکی گفت استقلال جمهوری آذربایجان پنجه‌ای است در دست ناتو و غرب برای دسترسی به بازار جهانی منابع غنی نفت‌وگاز در آسیای مرکزی. همچنین راه‌اندازی راه‌گذر زنگه‌زور پایه‌ای برای تقویت هویت ترک در زمینه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی ایجاد خواهد کرد. در این صورت سبب ایجاد حوزه نفوذ در منطقه هارتلند می‌شود (Aghmashenebeli, 2022: 46).

راه‌گذر زنگه‌زور به این دلیل راه‌گذر ناتو نامیده می‌شود که سیاست گسترش ناتو تا دریای خزر و مرزهای جنوبی روسیه را هموار می‌سازد. منافع اصلی این اقدام برای آمریکا است که قدرت اصلی ناتو به شمار می‌رود و برای تبیین سیاست‌های خود در ظاهر از ارمنستان حمایت کرد. انگلیس هم به این دلیل حمایت می‌کند که با شرکت نفت انگلیس که یک شرکت مادر در قفقاز و جمهوری آذربایجان است، منافع درهم‌تنیده‌ای دارد و انتقال گاز آسیای مرکزی از روسیه و چین را به اروپا هدایت می‌کند.

شکل ۲. شکل سیاسی راه‌گذر زنگه‌زور با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا

Source: Authors

آثار اقتصادی ساخت راه‌گذر زنگه‌زور

الف) مختل کردن ارتباط زمینی ایران با اتحادیه اوراسیایی: ایران در سال ۲۰۱۹ توانست قرارداد تجارت ترجیحی با اتحادیه اوراسیایی را امضا کند. ایران با سه کشور عضو این اتحادیه، مرز آبی و زمینی دارد. ایران با کشور قزاقستان و روسیه در دریای خزر و با جمهوری ارمنستان در شمال غربی کشور مرز زمینی دارد. اتحادیه اقتصادی اوراسیایی قابلیت تبدیل شدن به بازاری بزرگ و مطمئن برای کالاهای صادراتی ایران را دارد (Goodarzi and Others, 2022: 87). ارمنستان برای ایران از نظر همسایگی و دروازه اروپا بودن اهمیت دارد. سرشت اصلی راه‌گذر، اتصال خاک اصلی جمهوری آذربایجان به منطقه برون‌گان خود، نخجوان است. نخستین اثر این راه‌گذر ایجاد گسست در مرز ایران و ارمنستان از نظر همسایگی است. در این صورت، مسیرهای ارتباطی ایران به طور کامل در انحصار باکو قرار می‌گیرد. این به معنای وابستگی ایران به این کشور است و زمینه را برای مختل کردن ارتباط ایران با ارمنستان که عضو اصلی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است به وجود می‌آورد.

همچنین در میان کشورهای عضو این اتحادیه، ایران با ارمنستان بیشترین روابط تجاری و اقتصادی را دارد که از این نظر زیر تأثیر قرار می‌دهد. با ساخت این راه‌گذر ارتباط مرزی ایران و ارمنستان قطع و ایران امتیاز کالاهایی را که چه به ارمنستان صادر می‌شود و چه از مسیر حمل‌ونقل از آن‌ها سود می‌برد، از دست می‌دهد. علاوه بر این، درآمدهای مسیر حمل‌ونقل و برتری ارتباط ایران با اروپا از این مسیر اقتصادی و با صرفه با چالش و محدودیت روبه‌رو می‌شود (Navakhti Moghaddam and Others, 2023: 13) تضعیف اقتصادی ایران را دربردارد. همچنین از نظر مسیر حمل‌ونقل، ایران را به ترکیه و جمهوری آذربایجان وابسته می‌کند و وزن ایران را نسبت به این کشورها پایین تر قرار می‌دهد. این شرایط برای ارمنستان نیز وجود دارد. ارمنستان نیز با همسایگان خود غیر از ایران روابط مثبتی ندارد و به طور کامل در انزوا و تنگنای ژئوپلیتیکی قرار می‌گیرد. همه این عوامل در طرح ساختن راه‌گذر زنگه‌زور بر ایران تحمیل می‌شود و روزه‌ای را که در شرایط تحمیل غرب می‌توانست به کار آید، از دست می‌رود. طبیعی است که وزن ژئوپلیتیکی ایران از نظر اقتصادی نیز کاهش یابد.

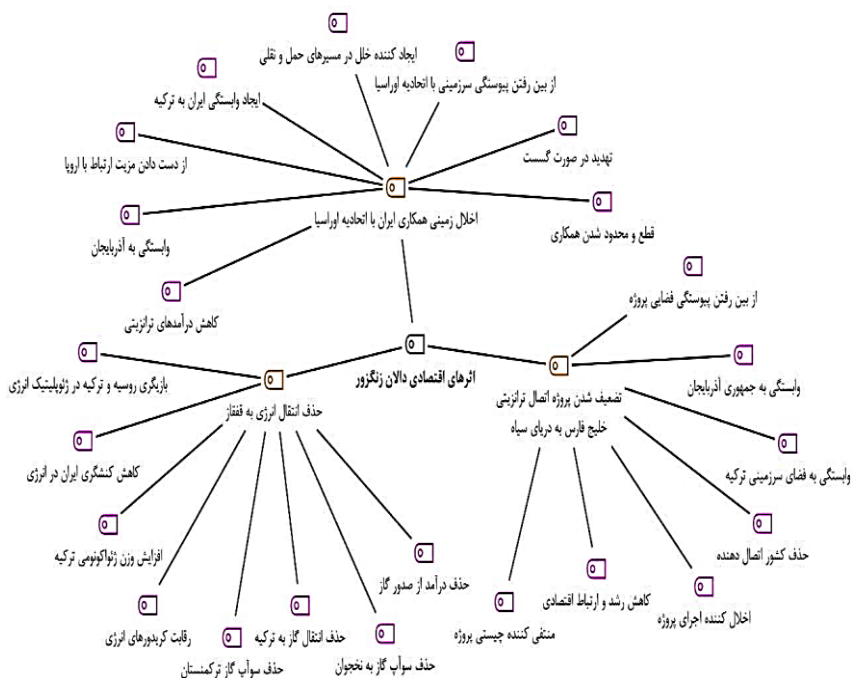
ب) حذف انتقال انرژی ایران به قفقاز: در منطقه قفقاز و آناتولی یکی از برتری‌های ایران از نظر ژئواکونومیک که زمینه را برای وابسته کردن این کشورها به ایران ایجاد می‌کند، موضوع انتقال و صدور انرژی به این منطقه است. نخستین اثر ساختن راه‌گذر زنگه‌زور حذف درآمدهای ایران از معاوضه گازی است. نخستین معاوضه گازی که احتمال دارد ایران برتری‌های اقتصادی و کنشگری خود را از دست دهد، معاوضه گازی جمهوری آذربایجان به نخجوان است که ایران در مرز آستارا، گاز تحویلی از جمهوری آذربایجان را با کم کردن حق انتقال خود، در مرز جلفا به نخجوان تحویل می‌دهد (Azami and Others, 2018: 82). این معاوضه علاوه بر برتری اقتصادی، برای جمهوری آذربایجان نوعی وابستگی ژئوپلیتیکی به ایران ایجاد می‌کند که با ساختن راه‌گذر زنگه‌زور وابستگی و برتری اقتصادی ایران از میان می‌رود. دوم، معاوضه گازی ترکمنستان است که ایران گاز تحویلی از ترکمنستان را

از مسیر انتقالی خود به ترکیه تحویل می‌دهد. این معاوضه از نظر تأمین کردن بخشی از انرژی مناطق شمالی کشور اهمیت دارد. بنابراین در موضوع انرژی هم، ایران در برابر ترکیه و جمهوری آذربایجان کنشگری خود را از دست می‌دهد و سبب کاهش برتری‌های ژئوپلیتیکی ایران می‌شود.

ج) تضعیف طرح اتصال خلیج فارس به دریای سیاه: طرح اتصال مسیر حمل‌ونقل خلیج فارس به دریای سیاه یکی از طرح‌های راهبردی برای ایران است که اجرایی کردن آن اهمیت دارد. این طرح در سال ۲۰۱۶ با مطرح کردن ایران با همکاری کشورهای هند و ارمنستان تدوین شد. برای ایجاد راه‌گذر حمل‌ونقل چندوجهی بین‌المللی خلیج فارس به دریای سیاه قرار است، هند و ایران از مسیر ارمنستان و گرجستان به دریای سیاه و اروپا وصل شوند (Dadparvar and Kaleji, 2024: 2). این اتصال به اروپا از یکسو وابستگی ایران به ترکیه را برای وصل شدن به دریای سیاه کاهش می‌دهد. از سوی دیگر، عاملی برای تقویت همکاری ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌شود. این طرح که از نظر راهبردی در طرح‌های راه‌گذری جهان است، به دلیل اینکه وصل‌کننده چهار حوضه دریایی، دریای عمان، خلیج فارس، دریای سیاه و دریای مدیترانه است برای کشورهای اجراکننده این طرح دارد اهمیت زیادی دارد (Towne, 2023: 1).

ارمنستان در این طرح آبی، ریلی و جاده‌ای، بازیگر و کنشگر اصلی است و به‌عنوان واسط عمل می‌کند. این طرح برای ایران به این دلیل مهم است که سبب افزایش روابط مسیر حمل‌ونقلی می‌شود که در نتیجه، سبب رشد تجارت می‌شود و الگویی ساختاری با همسایگان را به وجود می‌آورد. طرح مسیر حمل‌ونقلی خلیج فارس به دریای سیاه با چالش‌ها و مانع‌های قابل توجهی روبه‌رو است، مانند حل‌نشدن مسائل هسته‌ای ایران در سطح بین‌الملل، تثبیت وضعیت امنیتی در دریای سیاه پس از جنگ روسیه و اوکراین و اختلاف‌های میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان که کیفیت و بهره این طرح را کاهش داده است (Dadparvar and Kaleji, 2024: 2).

شکل ۳. شکل اقتصادی راه‌گذر زنگه‌زور با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا

Source: Authors

آثار نظامی ساخت راه‌گذر زنگه‌زور

الف) ائتلاف نظامی ترکیه با جمهوری آذربایجان: ساختن راه‌گذر زنگه‌زور سبب تغییر در جغرافیای راهبردی در قاره اوراسیا می‌شود و سیاست‌های ترکیه و روسیه را در منطقه قفقاز تقویت می‌کند. (Ohanyan, 2023) ترکیه همواره پس از استقلال، روابط سیاسی و نظامی گسترده‌ای با جمهوری آذربایجان برقرار کرده است؛ به طوری که کماندوهای جمهوری آذربایجان پیش از استقرار در منطقه قره‌باغ، آموزش‌های لازم را در کشور ترکیه دیده بودند (Veliyev, 2022: 3). در شرایط کنونی ترکیه و جمهوری آذربایجان نه به‌عنوان ائتلاف نظامی، ولی در مسائل نظامی با یکدیگر همکاری می‌کنند. برخی از ساختارهای نظامی جمهوری آذربایجان که پس از فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال این کشور توسط ترکیه و اسرائیل شکل گرفته، تقویت می‌شود. ارتباط و همکاری دو کشور با شعار «یک ملت دو دولت» شکل گرفته است. همواره مقام‌های دو کشور جمهوری آذربایجان و ترکیه بر همکاری‌های نظامی و دفاعی خود تأکید می‌کنند. اوج همکاری نظامی دو کشور در جنگ دوم قره‌باغ دیده شد. ترکیه با در اختیار

قراردادن تجهیزات و تسلیحات نظامی از جمله پهپادهای پیشرفته بایراکتار در میدان نبرد، موازنه قدرت را به‌سوی جمهوری آذربایجان تغییر داد. این همکاری در شکست ارمنستان نقش اصلی را داشت. در همان حال هر دو کشور قرارداد شوشی را امضا کردند. براساس این قرارداد دو کشور متعهد شدند در جنگ‌های آینده همکاری کنند (Sharifzadeh, 2022: 9). بی‌تردید یکی از هدف‌های دو کشور با امضای این قرارداد نظامی، جلوگیری از قدرت‌گیری و کاهش وزن ژئوپلیتیکی رقیب منطقه‌ای خود، ایران است.

یکی از عوامل تبدیل‌نشدن اتحاد جمهوری آذربایجان و ترکیه به ائتلاف، نداشتن پیوستگی فضایی است. این گسست از راه ارمنستان ایجاد شده است و گزینه‌ای که این پیوستگی نداشتن را از میان می‌برد، ساخت راه‌گذر زنگه‌زور در استان سیونیک است (Aghahasani, 2022: 9). بنابراین اگر این راه‌گذر ساخته شود، ائتلاف دو کشور را تسهیل می‌کند که سبب کاهش وزن ژئوپلیتیکی ایران می‌شود و ایران را از هرگونه بازی‌سازی راهبردی در منطقه ژئوپلیتیکی قفقاز و آناتولی باز خواهد داشت. قلمروسازی ترکیه در این منطقه به‌سود ایران نیست و محیط شمالی ایران را دچار ناامنی می‌کند و شرایط را برای ضربه‌زدن به ایران، نه‌تنها به‌وسیله این دو کشور، بلکه برای دیگر قدرت‌ها از جمله اسرائیل نیز فراهم می‌سازد.

در نگاهی دیگر، ساختن این راه‌گذر، موجب تقویت اتحاد نظامی در این چارچوب می‌شود و می‌تواند سبب رشد و گسترش قوم‌گرایی در میان مردم آذری‌زبان ایران، به‌ویژه در شمال‌غربی کشور شود. این موضوع ملی‌گرایی ترکی و فضای کنشگری ترکیه را در منطقه بازتر و پیچیده‌تر می‌کند. همچنین زمینه را برای کنشگری جمهوری آذربایجان علیه ایران فراهم می‌کند. در این صورت، هرگونه تقویت یا شکل‌گیری ائتلاف نظامی در میان‌مدت و بلندمدت در حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز در میان ترکیه و جمهوری آذربایجان، با منافع ملی ایران در تضاد خواهد بود و سبب کاهش وزن ژئوپلیتیکی و قدرت منطقه‌ای و جهانی ایران می‌شود (Mousavi and Others, 2024).

ب) پایگاه‌های نظامی و اطلاعاتی اسرائیل: پس از فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال کشورهای قفقاز جنوبی، جمهوری آذربایجان و اسرائیل همکاری خود را آغاز کردند. اسرائیل از نخستین کشورهایی بود که استقلال این کشور را به رسمیت شناخت و با گشایش سفارتخانه در باکو، روابط رسمی دو کشور شروع شد. جمهوری آذربایجان و اسرائیل مشارکت راهبردی دارند که به‌عنوان اهرم فشار علیه ایران استفاده می‌شود (Kazantsev, 2024). ایران همواره پس از پیروزی انقلاب اسلامی با رژیم اسرائیل درگیری داشته و آن را دشمن اصلی و نخست خود دانسته و کوشیده است برای کنترل آن در فضای بیرونی این کشور با استفاده از نیروهای نیابتی خود از جمله حزب‌الله لبنان، حشدالشعبی و زینبیون کنشگر باشد و فضا را برای بازی‌سازی اسرائیل تنگ‌تر و آن را در منطقه به انزوای ژئوپلیتیکی بکشاند.

در برابر، اسرائیل هم آیین پیرامونی را برای خروج از انزوای ژئوپلیتیکی و ایجاد اتحادهای منطقه‌ای برای رویارویی با کشورهایمانند ایران، طراحی و اجرا کرده است. این همان راهبردی است که ایران در حاشیه بیرونی این کشور انجام داده است. با توجه به درگیری‌های چندسال گذشته میان ایران و جمهوری آذربایجان، چنانچه این کشور ایران را تهدید شماره یک خود برای تثبیت هویت و بلندپروازی‌های ژئوپلیتیکی خود بداند، استقبال بیشتری از اسرائیل در خاک خود برای ایجاد موازنه با ایران خواهد کرد. در نتیجه، دشمن شماره یک ایران در مرزهای شمالی مستقر می‌شود که می‌تواند از نظر امنیتی، اطلاعاتی و نظامی تهدید مستقیم علیه ایران به حساب بیاید که آسیب‌پذیری ایران را در برابر اسرائیل افزایش می‌دهد.

بر اساس گزارش‌های سیستم‌های امنیتی و اطلاعاتی در شرایط کنونی بسیاری از خراب‌کاری‌های صنعتی مانند نظنز، جاسوسی و ترورهای که در داخل ایران شده است، از جمله ترور شهید محسن فخری‌زاده با نفوذ از جمهوری آذربایجان بوده است که سرویس اطلاعاتی اسرائیل توانسته است از این کشور عملیات خود را اجرا کند (Buyuk and Akraminea, 2023: 27). براساس برخی گزارش‌ها، اسرائیل ۶۰ درصد تجهیزات نظامی جمهوری آذربایجان در جنگ دوم قره‌باغ را تأمین کرده است. در چنین شرایطی نفوذ اسرائیل در جمهوری آذربایجان و ساختن راه‌گذر زنگه‌زور در تضاد با منافع ایران است که می‌تواند وزن کنشگری و ژئوپلیتیکی اسرائیل را افزایش دهد. ساخت این راه‌گذر جمهوری آذربایجان را به مکانی ایده‌آل برای گردآوری اطلاعات راهبردی در جهت هدف‌ها و نیازهای اسرائیل تبدیل می‌سازد.

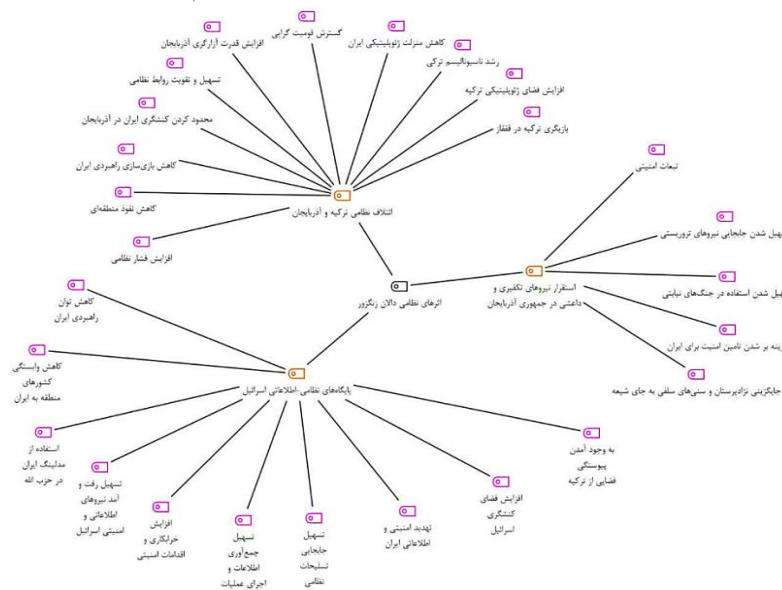
شکل‌گیری راه‌گذر زنگه‌زور برای اسرائیل از چند جهت اهمیت دارد: نخست اینکه امکان تسهیل رفت‌وآمد را برای نیروهای اطلاعاتی و امنیتی اسرائیل فراهم می‌سازد. دوم، این راه‌گذر سبب می‌شود تسلیحات میان اسرائیل، ترکیه و جمهوری آذربایجان به آسانی منتقل شود که موجب می‌شود، ایران در مورد کنشگری اسرائیل در منطقه اطلاعات کافی نداشته باشد. این مسئله توان راهبردی ایران را در مقابل اسرائیل کاهش می‌دهد و بر وزن ژئوپلیتیکی آن تأثیر منفی می‌گذارد. همچنین به کاهش قدرت ملی ایران منجر می‌شود و برای آن آثار امنیتی زیان‌باری دارد (Mousavi and Others, 2022: 38).

ج) استقرار گروهک‌های تکفیری تروریستی داعش در جمهوری آذربایجان: در سال‌های گذشته از مهم‌ترین مسائل امنیتی ایران وجود نیروهای داعش در مرزهای کشور بود. ایدئولوژی این نیروها به‌ویژه داعش بر اساس سلفی‌گری، افراط‌گرایی و وهابیت بنا شده است. هدف اصلی نیروهای تکفیری داعشی مبارزه با شیعیان است. ایران تجربه جنگ با این نیروها را در بیرون از مرزهای خود در کشور عراق و سوریه دارد و اصلی‌ترین عامل حذف این نیروها به شمار می‌آید که همیشه کوشیده این نیروها را از مرزهای خود دور نگهدارد. یکی از دلایلی که هنوز این نیروها به‌طور کامل از میان نرفته‌اند این است که برخی از کشورها مانند ترکیه، از آن‌ها به‌عنوان نیروهای نیابتی

برای رسیدن به هدف‌های خود استفاده می‌کنند. با شروع جنگ دوم قره‌باغ، یکی از مسائلی که رسانه‌های داخلی و خارجی در مورد این جنگ پرداختند، استفاده از نیروهای تروریست از سوی جمهوری آذربایجان علیه ارمنستان بود. از همان آغاز نیروهای امنیتی و اطلاعاتی ایران در این زمینه برای جلوگیری از اقدام‌های تروریستی در داخل کشور تدابیری به‌کارگرفتند (Sharifzadeh, 2022: 9).

ارتباط گروه‌های تروریست با راه‌گذر زنگه‌زور این است که اگر این راه‌گذر در استان سیونیک ارمنستان در کنار مرزهای شمالی کشور ساخته و استفاده شود، عبور نیروهای تروریست تسهیل می‌شود و ترکیه آسان‌تر می‌تواند آنان را در میان سرزمین خود و جمهوری آذربایجان، از این مسیر جابه‌جا کند. بنابراین جایگاه شیعه‌ها در باکو سست می‌شود و سنی‌های سلفی در این کشور مسلط می‌شوند. از سوی دیگر، آنان می‌توانند از این راه‌گذر برای طرح‌های تروریستی استفاده کنند. زیرا با وصل شدن این راه‌گذر به آسیای مرکزی امکان انتقال و جابه‌جایی نیروهای تروریست در افغانستان یا در پاکستان نیز تسهیل می‌شود که می‌تواند تأمین امنیت را برای ایران هزینه‌بر و وزن ژئوپلیتیکی آن را کاهش دهد.

شکل ۴. شکل نظامی راه‌گذر زنگه‌زور با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا

Source: Authors

راه‌گذر زنگه‌زور طرحی حمل‌ونقلی در منطقه قفقاز جنوبی است که به جمهوری آذربایجان اجازه می‌دهد به جمهوری خودمختار نخجوان دسترسی یابد و ملت‌های ترک را یکپارچه کند. این راه‌گذر پس از جنگ ۴۴ روزه به موضوعی برای قدرت‌نمایی کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل شده است. جمهوری اسلامی ایران مطرح‌شدن راه‌گذر زنگه‌زور در استان سیونیک را علاوه بر چالش‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک، در بستر تهدید امنیت ملی خود نیز تفسیر می‌کند. با در نظر گرفتن جایگاه راهبردی این راه‌گذر، در صورت اجرایی‌شدن آن در استان سیونیک ارمنستان، در میان‌مدت و بلندمدت پیامدهای سیاسی، اقتصادی و امنیتی نظامی برای ایران دارد و به دلیل نقش ژئوپلیتیکی و کنشگری بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، به‌طور کامل در تضاد با منافع ایران است و به کاهش وزن ژئوپلیتیکی ایران در منطقه منجر می‌شود.

به‌طور کلی راه‌گذر زنگه‌زور به سبب تغییر مرزهای بین‌المللی، کاهش وابستگی جمهوری آذربایجان و ترکیه به فضای سرزمینی ایران، افزایش تقابل هویتی، تقویت روابط کشورهای ترک‌زبان و رشد نوع‌ثمنی‌گرایی، گسترش حوزه نفوذ ناتو به سوی شرق، از دلایل کاهش وزن ژئوپلیتیکی ایران برآورد می‌شود. از دیدگاه اقتصادی و حمل‌ونقل ارمنستان برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت دارد، زیرا مسیر ارمنستان به اروپا کوتاه‌تر از جمهوری آذربایجان است. همچنین حمل‌ونقل زمینی به اروپا و دریای سیاه از راه ارمنستان نسبت به جمهوری آذربایجان ارزان‌تر است. با توجه به اینکه نخستین اثر این راه‌گذر، گسستن ایران و ارمنستان از نظر همسایگی است، در صورت قطع مرز ایران و ارمنستان، مسیرهای ارتباطی ایران، به‌طور کامل در انحصار جمهوری آذربایجان و ترکیه قرار می‌گیرد. این به معنای وابستگی ایران به این دو کشور است و زمینه برای مختل کردن ارتباط ایران با ارمنستان که عضو اصلی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است، فراهم می‌شود. همچنین ایران از سود خود محروم می‌شود، زیرا در میان کشورهای عضو این اتحادیه، ایران با ارمنستان بیشترین روابط تجاری و اقتصادی را دارد که از این نظر زیر تأثیر قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، این راه‌گذر به حذف انتقال گاز به نخجوان، حذف انتقال گاز به ترکیه و حذف معاضه گاز ترکمنستان منجر می‌شود. به‌طور کلی نقش ارتباطی ایران کم‌رنگ می‌شود.

در موضوع نظامی از نظر اینکه راه‌گذر زنگه‌زور متصل‌کننده بخش جداافتاده جمهوری آذربایجان با خاک اصلی است، زمینه را برای تسهیل و تقویت روابط نظامی جمهوری آذربایجان و ترکیه فراهم می‌سازد. تقویت اتحاد نظامی در این راه‌گذر، به رشد و گسترش قوم‌گرایی در میان مردم آذری‌زبان در ایران، به‌ویژه در شمال غربی کشور منجر می‌شود. این موضوع ملی‌گرایی ترکی و فضای کنشگری ترکیه را در منطقه بازتر و پیچیده‌تر می‌سازد که حساسیت امنیتی ایران را در رویارویی با فعالیت‌های پان‌ترک‌گرایی و تجزیه‌خواهی افزایش می‌دهد. این راه‌گذر امکان رفت‌وآمد نیروهای اطلاعاتی امنیتی و تسلیحات میان اسرائیل، ترکیه و جمهوری آذربایجان با سهولت را فراهم می‌کند و ایران را در تنگنای ژئوپلیتیکی قرار می‌دهد.

از دیدگاه دیگر، با توجه به اینکه گروه‌های تروریست در چند سال اخیر رقیب جدی امنیتی ایران برآورد شده‌اند و ترکیه به‌عنوان کنشگری در جابه‌جایی و استفاده از نیروهای نیابتی در منطقه شناخته می‌شود، با ساخته شدن راه‌گذر زنگه‌زور، امکان جابه‌جایی و استفاده از این نیروها در جنگ‌های نیابتی تسهیل می‌شود و موجب امنیتی شدن مناطق شمالی کشور می‌شود. با توجه به روندهای سیاسی در نظام جهانی و تحولات منطقه‌ای، پیشنهاد می‌شود معادله‌های دوجانبه و چندجانبه مانند تکمیل کردن راه‌گذر شمال‌جنوب تقویت شود.

References

- Abdullah Khani, Ali (2020), **Theories of Security**, Tehran: Abrar Moaser of Tehran Institute, [in Persian].
- Aghahasani, Abolfazl (2023), "Neo-Ottomanism and Türkiye's Regional Strategies in Central Asia", Institute for Strategic Studies of the East, <https://www.iess.ir/fa/note/3198>, (Accessed on: 9/9/2023), [in Persian].
- Aghmashenebeli, David (2022), "NATO Priorities and Caucasus - Status Quo and Changes", National Defence Academy of Georgia, https://eta.edu.ge/uploads/konferenciebis_krebulebi/NATO.pdf, (Accessed on: 2/21/2025).
- Azami, Hadi, Hadi Zarghani and Mohsen Soltani (2016), "Study and Classification of Economic Variables Affecting the Increase in the Geopolitical Dependence of the Nakhchivan Autonomous Republic on Iran", **Quarterly Journal of International Political Research**, Vol. 8, No. 27, pp. 51-75, Available at: https://journals.iau.ir/article_562720.html, (Accessed on: 5/20/2023), [in Persian].
- Chedia, Anri (2024), "Zangezur Corridor", Economic Potential and Political Constraints", **Russia in Global Affairs**, Vol. 22, No. 1, pp. 194-216, (doi: 10.31278/1810-6374-2024-22-1-194-216).
- Dadparvar, Shabnam and Vali Kaleji (2024), "The Persian Gulf-Black Sea International Transport and Transit Corridor Goals and Constraint", **Jornal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol. 26, No. 2, pp. 203-225, (doi: 10.1080/19448953.2023.2233360).
- Gawliczek, Piotr and Khayal Iskandarov (2023), "The Zangezur Corridor as part of the Global Transport Route-Against the Backdrop of Power Games in the South Caucasus Region", **Security and Defence Quarterly**, Vol. 44, No. 1, pp. 36-53, (doi: 10.35467/sdq/161993).
- Golmohammadi, Vali and Hamidreza Azizi (2022), "The South Caucasus in the Regionalism of Iran's Foreign Policy", **Central Eurasia Studies**, Vol. 15, No. 1, pp. 281-305, (doi: 10.22059/jcep.2022.345811.450084), [in Persian].
- Iran Research Center (2023), "Zangzor Pass and its Consequences on the Geo-Economic Situation of Iran", pp. 1-38, Tehran, Available at: <https://otaghiranonline.ir/UFfiles/Docs/2023/11/22/Doc2023112209013261> (Accessed on: 21/11/2023), [in Persian].

- Kakaei, Siamak and Seyyed Jalal Dehghani Firouzabadi (2021), "Türkiye's Policy in the Karabakh Conflict", **Quarterly Journal of Central Asian and Caucasus Studies**, Vol. 27, No. 115, pp. 97-122, http://ca.ipisjournals.ir/article_252451.html, [in Persian].
- Karimipour, Yadullah (2019), **An Introduction to Iran and its Neighbors**, Tehran: Tarbiat Modares University, [in Persian].
- Kazantsev, Andri (2024), "The Issue of the Zangezur Corridor: International Contradictions and Israeli Interests", <https://besacenter.org/>, (Accessed on: 2/24/2025).
- Ketenci, Aysegul (2022), "Questions Importance of Zangezur Corridor for the Region Explained", **Anadolu Ajansi**, Available at: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/3-questions-importance-of-zangezur-corridor-for-the-regionexplained/2769019>, (Accessed on: 21/12/2022).
- Koch, Mohammad. (2023), "Reasons for Iran's Opposition to the Opening of Zangzor Corridor", Anatolian Analytical Institute, Available at: <https://www.aa.com.tr/fa-/3001956> (Accessed on: 15/4/2023), [in Persian].
- Koolae, Elaheh and Ahmad Rashidi (2024), "The Zangezur Corridor and Reats to the Interests of the Islamic Republic of Iran in the South Caucasus", **Caucasus Analytical Digest**, No. 136, pp. 3-6, doi:10.3929/ethz-b-000 657 553.
- Mohammadi Goodarzi, and Others (2023), "Strategies of the Islamic Republic of Iran in the South Caucasus Region", **Defense Policy Quarterly**, Vol. 32, No. 123, pp. 109-148, doi: 20.1001.1.10255087.1402.32.123.5.3), [in Persian].
- Motaghi, Afshin; Mohsen Rahimi and Javad Shapouri (2020), "Explaining the Ratio of Air Strategic Position and Geopolitical Weight (Case Study of Iran)", **Scientific Research Quarterly of Geography**, Vol. 10, No. 4, pp. 217-233, (doi: 20.1001.1.22286462.1399.10.4.14.1.), [in Persian].
- Mousavi, Seyyed Mehdi, Bahadur Zarei and Marjan Badiei (2022), "Explaining the Peripheral Doctrine of the Zionist Regime in the Caucasus and Central Asia", **Journal of Political Geography Research**, Vol. 7, No. 4, pp. 25-46, <https://doi.org/10.22067/pg.2022.76377.1146>, [in Persian].
- Mousavi, Seyyed Mehdi, WalialahVahadaniya and Seyyed Nasser Hosseini (2025), "Iran on the verge of a Geopolitical Intersection, Challenges Arising from the Possible Scenario of the Zangzor Corridor", **Defens Future Studies Quarterly**, Vol. 9, No 35, pp. 77-97, (doi:10.22034/dfs.2025.2047082.1856), [in Persian].
- Mushfeq, Zahra (2022), "Strategies for the Development of Economicrelations with Armenia", **Economic Security Scientific Monthly**, Vol. 10, No. 12, pp. 19-26, (doi: 20.1001.1.17354188.1401.10.12.2.3), [in Persian].
- Navakhti Moghadam, Amin; Mehdi Hassanzadeh and Sajjad Wajdani (2023), "The Creation of the Zangzor Channel and Its Effect on the Economic Security of Iran", **The First International Conference on Future Studies in Legal Jurisprudence and Political Science**, Vol. 1, No. 1, pp. 1-18, Available at: <https://civilica.com/doc/1692837>, [in Persian].
- Ohanyan, Anna (2023), "Azerbaijan's Armenian 'Corridor' Is a Challenge to the Global Rules-Based Order", <https://foreignpolicy.com/2023/11/02>, (Accessed on: 2/24/2025).
- Pourahmadi Meibodi, Hussein and Mehdi Feizollahi (2024), "The Escalation of Tension in Nagorno-Karabakh and the Challenge of Iran's Regional Interests: 2020-2023", **Central**

- Eurasia Studies**, Vol. 16, No. 2, pp. 75-100, (doi: 10.22059/jcep.2024.370397.450191), [in Persian].
- Rashidi, Ahmad (2024), "Middle Corridor and Iran's Interests in the South Caucasus", **Central Asia and Caucasus Studies Quarterly**, Vol. 29, No. 121, pp. 24-54, http://ca.ipisjournals.ir/article_706613.html, [in Persian].
- Sadeghian, Hassan (2023), "Zangzor Corridor of Direct Struggle of Multilateral Interactions", Noor Institute of Strategic Studies, Available at: <http://as-noor.ir> (Accessed on: 21/6/2023), [in Persian].
- Sarparast Sadat, Seyed Ibrahim and Nesa Zahedi (2024), "Political Geography of West Asia and Neo-Regionalist Theories", **Quarterly Journal of Geography (Regional Planning)**, Vol. 14, No. 54, pp. 383-398, doi: 10.22034/jgeoq.2024.457281.4105, [in Persian].
- Sharifzadeh, Zahra (2020), "Turkey's Goals in Azerbaijan", **Iranian Journal of International Relations**, Available at: <https://www.iirjournal.ir/609>, (Accessed on: 13/11/2021), [in Persian].
- Towne, James (2023), "5 Reasons Why the Persian Gulf-Black Sea Corridor is Important to Iran", Available at: <https://mana.ir/fa/news/96587>, (Accessed on: 22/10/2023), [in Persian].
- Umarova, Nargiza (2024) "On the Prospects of the Zangezur Corridor for Central Asia", Caspian Policy Center, Available at: <https://www.caspianpolicy.org/research/category/>, (Accessed on: 2/21/2025).
- Valizadeh, Akbar and Fatemeh Erfani (2024), "The Reasons for the Change in Russia's Approach to the First and Second Karabakh Wars", **Central Eurasia Studies**, Vol. 17, No. 1, pp. 391-416, (doi: 10.22059/jcep.2023.361283.450151), [in Persian].
- Veliyev, Cavid (2022), "Azerbaijan- Turkiye Military Cooperation one Nation one Army", **Daily Sabah**, Available at: <https://www.dailysabah.com>, (Accessed on: 2/7/2024).